

Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte (1945-1950) Serbest Fırka Deneyiminin İzleri

Traces of LRP Experience in Transition to Multipartial System

Cağfer GÜLER*

Öz

1945-1950 arası dönemde CHP-DP ilişkilerini yorumlamada SCF denemesinin yararı ve önemi üzerinde durmak bu makalenin amacını oluşturmaktadır. Elbette, 1930’daki SCF denemesi ile 1945-1950 arası çok partili sisteme geçişin yaşandığı günlerin iç, dış, sosyo-ekonomik şartlarında farklılıklar vardır. Ancak belirtelim ki bu farklılıklara rağmen her iki denemede ortak noktaları da bulmak mümkündür. Özellikle, CHP yöneticilerinin DP’ye karşı izlemiş olduğu politikalarda, aldıkları kararlar ile DP yöneticilerinin CHP iktidarına karşı izlemiş olduğu politikalarda, almış oldukları kararlarda, tavırlarda SCF denemesinin izleri gözükmektedir.

Anahtar Kelimeler: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti.

Abstract

The purpose of this article is to emphasize the advantages and importances of LRP experiment when we comment on the relations of RPP and DP between 1945-50. Of course, there are differences in interior, exterior, socio-economic circumstances between LRP experiment in 1930 and transition to multipartial system between 1945-50s. However, we should indicate that despite these differences we can find common ground in both testings. Especially, we can find traces of LRP experiment in decisions and policies of leaders of RPP against DP and decisions and thoughts of leaders of DP against RPP.

Key Words: Liberal Republican Party, Republican People’s Party, Democratic Party

* Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü (caferguler@yahoo.com)

Giriş

Türk siyasi hayatında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla başlayıp, 1926'da Atatürk'e başarısız suikast girişiminin ardından İstiklal Mahkemeleri yargılamalarıyla sona eren süreç, 1930 yılında Serbest Fırka kurucuları için daima hatırdan çıkmayan önemli dersleri barındıran bir örnek olmuştur. Aynı şekilde, askeri müdahaleler sonrası demokrasiye geçiş yıllarında da (27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden 15 Ekim 1961 seçimlerine, 12 Mart 1971 muhtırasından 14 Ekim 1973 seçimlerine, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden 6 Kasım 1983 seçimlerine) sivil siyasetçiler, gerek yeni partilerin kurulması, gerekse askeri yönetimlerle ilişkilerini belirlemelerinde 27 Mayıs ve 12 Mart'ın tecrübelerini göz önünde bulundurmışlardır.¹ Çok partili düzene geçiş döneminde (1945-1950) CHP ve DP bu dönemin politikasında belirleyici olan güçlü siyasi aktörleridir. Bu iki parti arasındaki ilişkiler dönemin iç politikasının kaderini belirleyecektir. Her iki partinin politikalarını, stratejilerini tespit eden yönetici kadroların 1930'daki Serbest Fırka denemesini yaşamış olmaları bizi ister istemez Serbest Fırka olayına yeniden

¹ 1961 yılında kapatılan Demokrat Parti'nin devamı olduğunu iddia eden Adalet Partisi kurulurken, Parti Genel Başkanlığı'na 27 Mayıs sonrası kısa bir süre Genelkurmay Başkanlığı yapan Ragıp Gümüşpala getirilmiştir. Böylelikle asker kökenli bir genel başkanla Adalet Partililer askeri yönetimle daha sağlıklı bir ilişkili kuracaklarını düşünmüşlerdir. 1983'te ise Adalet Partisi'nin bir devamı olarak düşünülen Büyük Türkiye Partisi kurulurken başta Süleyman Demirel olmak üzere eski AP'liler Gümüşpala formülünü hatırlayarak, bu formülü tekrar hayata geçirmeyi uygun görmüşler ve emekli bir asker olan Ali Fethi Esener'i Büyük Türkiye Partisi'nin Genel Başkanı yapmışlardır. Eski AP'lilerin Ali Fethi Esener'den önce düşündükleri Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'in Hüsamettin Cindoruk ile yaptığı görüşmede 1961'deki Gümüşpala formülüne şöyle bir atıf yaptığını görmekteyiz: "Siz bir dönemi açmak için paratoner arıyorsunuz, siz Gümüşpala arıyorsunuz." Bu konuda bakınız Yalçın Doğan, *Dar Sokakta Siyaset 1980-1983*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985, s.254-258. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden kısa bir süre sonra Bülent Ecevit, CHP Genel Başkanlığı'ndan istifa edince bazı CHP ileri gelenleri Ecevit'in bu tavrını 12 Mart 1971 muhtırasından sonra Ecevit'in Genel Sekreterliği'nden istifası olayının bir benzeri ve tekrarı olarak yorumlamışlardır. Örneğin, Turan Güneş Ecevit'in Genel Başkanlıktan istifası olayını şöyle yorumlamıştır: "Bülent, yine 12 Mart ayağına yattı. Oysa 12 Mart değil, 12 Eylül söz konusu olan." Hasan Cemal, *Tank Sesleriyle Uyanmak*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s.116. Aynı şekilde CHP ileri gelenlerinden Metin Somuncu da Ecevit'in Genel Başkanlıktan istifasını Turan Güneş gibi yorumlamıştır. bkz. Doğan, *a.g.e.*, s.62. Yine, 12 Eylül günlerinde CHP ileri gelenleri parti olarak askeri yönetime karşı izleyecekleri politikaları belirlemek için yaptıkları bir toplantıda İsmet İnönü'nün, 12 Mart 1971 müdahalesinden sonraki tavrını hatırlamışlardır. Örneğin Mustafa Üstündağ, Bülent Ecevit ile yaptıkları bir toplantıda 12 Mart örneğini şöyle hatırlatmayı gerek görmüştür: "Efendim siz yokken biz şöyle bir değerlendirme yaptık. Önce şuna baktık ve karar verirken İsmet Paşa'dan yararlanalım dedik. 12 Mart'ta İsmet Paşa nasıl bir tepki göstermiş ve İsmet Paşa'nın o tarihte yaptığı konuşmaları taradık." bkz. Doğan, *a.g.e.*, s.68

bakmamızı gerektirmektedir. 1930 yılında yaşanmış olan bu deneme 1945-1950 arası dönemin CHP ve DP yöneticileri için önemli bir laboratuvar niteliğindedir. Serbest Fırka’nın kuruluşunda, CHF ile olan ilişkilerindeki seyir, kapanmasına giden süreçte yaşananlar ile DP’nin kuruluşu, CHP ile olan ilişkilerinin karşılaştırılması, bize SCF denemesinden 1945’e hangi derslerin aktarıldığı konusunda önemli ipuçlarını verebilecektir. Diğer bir deyişle, CHP ve DP yöneticilerinin izledikleri politikalarda SCF denemesinden hangi derslerin, davranış biçimlerinin alındığını gösterebilecektir. Böylece 1945-1950 arası dönemi yorumlamada, yalnızca anılan dönemin koşullarıyla, atmosferiyle yetinilmeyip Cumhuriyet tarihinin önemli bir başka dönüm noktası olan Serbest Fırka denemesine kadar geri gidilerek geniş bir perspektifle 1945-1950 döneminin yorumlanması imkanı ortaya çıkabilecektir. Ayrıca Serbest Fırka olayı yorumlanırken, bu deneyimin ileriye dönük etkileri, sonuçları ortaya konabilecektir.

I. Kadroların Sürekliliği Bakımından Serbest Fırka Denemesi ile 1945-50 Arası Dönemde Rol Oynayan Siyasi Aktörler

1945-1950 arası dönemde CHP ile DP’nin üst yönetim kadrosunun biyografik profiline bakış, bu insanların 15 yıl önceki Serbest Fırka denemesinde rol aldıklarını gösterir.

CHP açısından: İsmet İnönü 1930 yılında Başvekil ve CHF Genel Başkan Vekili iken 1945-1950 arası dönemde Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanıdır. 1945-1950 arası döneminin başbakanları olan Şükrü Saraçoğlu, Recep Peker, Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay 1930’da TBMM’de CHF’nin önde gelen milletvekilleri ve bakanlarındandır. 1945-46 arası CHP Genel Sekreteri olan Nafi Atuf Kansu, 1930’da TBMM’de CHF Milletvekili ve aynı zamanda SCF’nin kurulmasından sonra, CHF’yi reorganize etmekle görevli “Kırklar Heyeti”nin üyesidir. 1946’da CHP Genel Sekreteri, 1947’de CHP VII Kurultayı’nda ise CHP Genel Başkan Vekili seçilen Hilmi Uran, 1930’da TBMM’de CHF milletvekilidir.

DP açısından: Celal Bayar 1930’da TBMM’de CHF milletvekili ve T. İş Bankası Umum Müdürüdür. Bayar, tıpkı N.A. Kansu gibi “Kırklar Heyeti”nde yer alarak CHF’nin reorganize çalışmalarına katılmış özellikle de Ege bölgesinde CHF örgütlerini yeniden düzenleme faaliyetlerinde bulunmuştur.² Refik Koraltan, 1930’da TBMM’de CHF milletvekilidir. Adnan Menderes, Serbest Fırka’nın Aydın il örgütünün kurucularındandır. Serbest Fırka’nın kapanmasından sonra önce CHP’ni önde gelen

² Celal Bayar’ın bu yöndeki çalışmaları için bkz. Cemal Kutay, *Celal Bayar’ın Yazmadığı ve Yazmayacağı Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu yay., İstanbul 1982, s. 100-104; Celal Bayar, *Başvekilim Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, Baha Matbaası, İstanbul 1969, s. 24-25.

simalarından Vasıf Çınar, sonra Celal Bayar ve nihayetinde Atatürk'le görüşmelerinden sonra CHF'ye alınmış ve 1931'de TBMM'ne girmiştir. DP'nin kurulmasından sonra bu partiye geçen Yusuf Kemal Tengirşenk, Refik Şevket İnce ve Emin Sazak 1930'da, Milli Mücadeleden itibaren, TBMM'de CHF milletvekili olan kıdemli politikacıdır. DP'nin 1947'deki I. Kongresinde Genel İdare Kurulu'na seçilen Samet Ağaoğlu, Serbest Fırka kurucularından Ahmet Ağaoğlu'nun oğlu olup, babasının yayınlanmamış anılarını 1945-1950 arası dönemde önce tefrika ettirmiş, sonra da kitaplaştırmıştır. DP'nin iki önemli taşra teşkilatı yöneticisi, İzmir'de DP'yi kuran Dr. Ekrem Hayri Üstündağ ile Antalya'da DP'yi kuran Dr. Burhanettin Onat aynı zamanda 1930'da bölgelerinde SCF'yi de kuracaklardır.³ DP içinde 1946-1947 yılları arasında yer alan, daha sonra DP'yi muvazaa ile suçlayarak Millet Partisi'ne geçen Dr. Mustafa Kentli, SCF'nin İzmir Tire ilçesi kurucusudur.⁴

Görülüyor ki, DP'yi kuranlar ve bu partinin Genel İdare Kurulu'nda görev alan politikacıların büyük kısmı, SCF olayını CHF saflarında izlemişler ve yaşamışlardır. Adnan Menderes ve DP'nin mahalli örgütlerini kuran politikacıların bir kısmı ise Serbest Fırka saflarında yer almışlar; bu fırkanın kapanmasından sonra CHF'ye katılarak siyasi hayatlarına devam etmişlerdir.

DP kurucularından Adnan Menderes, DP'yi Ege bölgesinde teşkilatlandıran Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, Antalya il örgütünü kuran Dr. Burhanettin Onat bir muhalefet tecrübesini bizzat yaşamışlardır. A. Menderes aynı zamanda 1931'de CHF milletvekili olarak TBMM'ne girerek iktidar partisini yakından tanımak fırsatını bulmuştur.

C. Bayar, Y.K. Tengirşenk, E. Sazak, R. Koraltan ve R.Ş İnce, Milli mücadelede itibaren TBMM'de görev almışlar, SCF'den önceki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası tecrübesini yaşamışlardır. Bu isimler 1930'daki SCF olayının çok yakın şahitleridir. Y. K. Tengirşenk SCF varlığını korurken, İnönü hükümetinde Mahmut Esat Bozkurt'un yerine Adliye Vekili olacaktır. C. Bayar ise İnönü'nün isteği ile SCF karşısında bir bocalama devresine giren CHF'yi reorganize etmekle görevli Kırklar Heyeti'nde çalışmıştır. Bu politikacılar, 1930'da SCF denemsi esnasında iktidar partisi saflarında bu süreci izlemekle kalmamışlar, bakan olarak

³ Dr. Ekrem Hayri Üstündağ için bkz. Cihat Baban, *Politika Galerisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s. 377-392; Dr. Burhanettin Onat için bkz. Muhammet Güçlü, *Dr. Burhanettin Onat ve Hayatı (1894-1976)*, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Yay., Antalya 2004.

⁴ Mustafa Kentli, "Mutlu bir Yıldönümü", *Akis*, sayı 269, 22 Eylül 1959.

“Kırklar Heyeti” üyesi olarak sorumluluk almışlardır. İktidar partisinin bu süreçteki zaafalarını, muhalif partinin gücünü, zayıf noktalarını, imkanlarını gözlemlemişlerdir.

Özet olarak diyebiliriz ki, 1946’de başlayan yeni dönemde CHP ve DP saflarında özellikle yönetici kadrolar için Serbest Fırka deneyimi bir pusula, yol haritası, laboratuvar niteliğine sahiptir.⁵

II. SCF ve DP’nin Kuruluş Süreçleri

A) Muhalefetin Ortaya Çıkışındaki İç ve Dış Konjonktür

1) 1930’daki İç ve Dış Konjonktüre Bir Bakış

SCF’nin kurulacağı günlerde 1929 Dünya ekonomik bunalımının Türkiye üzerindeki olumsuz etkilerini yoğunlaşacaktır. Bu büyük ekonomik bunalım dış dünyada da önemli siyasi, ekonomik ve sosyal sonuçlara yol açacaktır. Bunalımın Türkiye üzerindeki iç politikaya etkisi Serbest Fırka denemesi olacaktır.⁶ Diğer yandan Türkiye’deki siyasi rejimi dış dünya tarafından otoriter olarak algılanmasından Atatürk ve CHF üst yönetimi rahatsızlık duymaktadır.⁷ Bu algıyı değiştirmek istemekte idirler.

2) 1945’teki İç ve Dış Konjonktüre Bir Bakış

Serbest Fırka’nın kuruluşu Atatürk’ün başlattığı bir sürecin sonucu ise, 1945’deki çok partili sisteme geçiş sürecini de İnönü 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasıyla başlatacaktır. İnönü’nün bu geçiş kararı vermesine yol açan iç ve dış etkenlerin ayrıntılı bir tahlili bu çalışmanın kapsamı dışındadır.⁸ Ancak, kısaca şunları söyleyebiliriz: 1930’da SCF’nin kurulduğu günlerde

⁵ Celal Bayar’ın Demokrat Parti’nin kurulduğu 7 Ocak 1946’da yaptığı basın toplantısında Serbest Fırka denemesini yorumlarken yaptığı şu değerlendirme konumuzla ilgisi açısından anlamlıdır: “[SCF] Partiyi kuranlar da şimdiki kadar tecrübeli değildiler.” Nazmi Sevgen, *Celal Bayar Diyor ki (1920-1950)*, İstanbul 1950, s. 102.

⁶ 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’nın Türkiye üzerindeki önemli bir etkisinin iç politika alanında Serbest Fırka olarak yansıdığı yorumu için bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1929 Dünya Bunalımında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, Odtü İdari İlimler Fakültesi Yay., Ankara 1977, s. 154.

⁷ Fethi Okyar’ın serbest Fırka’ya ilişkin anılarında Atatürk’ün ve TBMM Başkanı Kazım Paşa’nın (Özalp) Avrupalı gazetecilerin Türkiye’deki rejimin niteliği ile ilgili sorularını cevaplarken bir ölçüde rahatsızlık duydukları anlaşılıyor. Yay. Haz. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar’ın Anıları-Atatürk Okyar ve Çok Partili Türkiye*, T. İşbankası Kültür yay., İstanbul 1997, s. 98-99.

⁸ Nihal Kara, 1945 yılındaki çok partili sisteme geçişi ayrıntılı olarak SBF’de 1982 yılında sunduğu doktora tezinde işlemiştir. Kara’nın doktora tezinin özeti için bkz. Nihal Kara, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri”, *Yapıt*, İnönü Özel Sayısı, sayı 8, Aralık 1984-Ocak 1985, s. 64-75.

Türkiye'yi de etkisi altına alan 1929 Dünya ekonomik bunalımının rolünün öne çıkarıldığı gibi, 1945'de de önemli bir dış faktör olarak II. Dünya Savaşı'nın savaşa girmese de Türkiye üzerindeki etkileridir. İlk olarak savaş yıllarında Türkiye önemli ekonomik ve sosyal problemlerle karşılaşmıştır. Bu problemlerin çözümündeki yetersizlikler, eksiklikler toplumun değişik kesimlerini CHP'nden uzaklaştıracak kadar yoğundur.⁹ Diğer yandan, II. Dünya Savaşı'nın mihver devletlerinin yenilgisiyle kapanması yeni bir uluslararası ortamı ortaya çıkaracaktır. Bu yeni uluslararası ortam, 1939'dakiyle hiçbir benzerliği olmayan şartları barındırmaktadır. Dış dünyada yeni bir dönem, yeni bir başlangıç anlamına gelen 1945 yılı Türkiye'yi yönetenler açısından ise önemli kararların arifesinde buldukları ve bir dönüm noktası duygusunun yaşandığı yıldır.

B) Muhalefetin İktidar Partisi İçinden Çıkması

1) Serbest Fırka'nın CHF İçinden Çıkması

Serbest Fırka Atatürk'ün isteği ile kurulmuştur.¹⁰ Atatürk, güvendiği Paris Büyükelçisi Fethi Bey'i,¹¹ Serbest Fırka'yı kurması için iknada güçlük çekmemiştir. Fethi Bey, İsmet Paşa hükümetinin politikalarından hoşnut olmayan, bu politikaları eleştiren bir kişidir.¹²

Fethi Bey'in Serbest Fırka'nın kurulmasından önce Atatürk, Başvekil İsmet Paşa ve TBMM başkanı Kazım Paşa ile yaptığı görüşmelerde, önce CHF içinde bir muhalif platformunun ortaya çıkması, sonra bu platformun zaman içinde muhalefet partisi evrilmesi görüşü tartışılmışsa da bundan bir sonuç çıkmayacaktır.¹³ Ayrıca, Serbest Fırka'nın kuruluşunun Fethi Bey'le

⁹ II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de yaşanan ekonomik ve sosyal sıkıntılar için bkz. Murat Demirsoy, *II. Dünya Savaşı'nda Türkiye-Savaş ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitabevi, İstanbul 2007.

¹⁰ Okyar- Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 96; Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 1994, s. 27; İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi yay., Ankara 1987, s. 225; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, 2. Baskı, Yapı kredi Yay., İstanbul 2004, s. 395.

¹¹ Atatürk'ün Fethi Bey'e duyduğu güven hakkında bkz. Soyak, *a.g.e.*, s. 395; Okyar- Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 150.

¹² Soyak, *a.g.e.*, s. 395; Okyar- Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 95.

¹³ Serbest Fırka daha kurulmadan Atatürk ve İsmet Paşa arasında, kurulurken ise Atatürk, Fethi Bey ve Meclis Başkanı Kazım Paşa arasındaki görüşmelerde muhalif bir oluşumun önce CHF içinde yavaş yavaş ortaya çıkması, daha sonra bağımsız bir parti haline gelmesi yönünde tartışmalar yapılmışsa da özellikle İsmet Paşa, "hizip" şekline dönüşeceği için bu yönetime karşı çıkmıştır. Örneğin bu yöndeki bir diyalog şöyle yaşanmıştır: "[Kazım Paşa] Bu muhalefeti fırka dahilinde yapmakla başlamak daha münasip olmaz mı? Bir müddet bu suretle devam ettikten sonra ileride fırkalar da teşekkül edebilir." Okyar- Seyitdanlıoğlu,

planlanmasından önce, Atatürk, İsmet Paşa ve diğer CHF’li önde gelen kadroları arasında yapılan görüş alışverişinde bir muhalif oluşumun CHF’nin sağında mı solunda mı olmasının daha uygun düşeceği tartışılmıştır.¹⁴

Fethi Bey, Fırkasını kurarken Atatürk’le yaptığı görüşmelerde Atatürk’ün iki fırka arasındaki mücadelede tarafsız kalmasında çok ısrarcı olmuştur.¹⁵ Atatürk’ün tarafsızlığı hakkında Fethi Bey, Serbest Fırka’nın kuruluşundan sonraki süreç içinde de ısrarcı davranacaktır. Fethi Bey, Atatürk’ün tarafsızlığı sağlanmadıkça bu denemenin başarıya ulaşamayacağı kanısındadır.

2) Demokrat Parti’nin CHP İçinden Çıkması

DP, 1945 yılında CHP Meclis Grubuna verilen “Dörtlü Takrir”¹⁶ başlayan sürecin sonunda, 7 Ocak 1946’da kurulacaktır. DP’nin kurucusu ve Genel Başkanı Celal Bayar üzerinde durmak gerekmektedir. Atatürk 1930’da Fethi Bey’i seçerken hem ona kişisel planda güven duymakta, hem de onun İsmet Paşa hükümetinin izlediği politikalara muhalif olduğunu hesaba katmaktaydı. Bundan dolayı DP’yi kuran Celal Bayar ile İsmet İnönü’nün ilişkilerine de göz atmak yararlı olacaktır. C. Bayar’ın 1932’de İsmet Paşa kabinesine İktisat Vekili olarak girmesiyle birlikte İnönü-Bayar arasında özellikle iktisadi konularda olmak üzere anlaşmazlıklar ortaya çıkacaktır. Bu anlaşmazlık iki politikacı arasında süreç içinde rekabete dönüşecektir. C. Bayar 1937’de İnönü’nün yerine Başbakan olacak, Atatürk’ün ölümü ve İnönü’nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden kısa bir süre sonra Başbakanlıktan ayrılacaktır.¹⁷ C. Bayar II. Dünya Savaşı yıllarında İnönü’ye muhalif unsurlarla ilişkiye geçmiş ve hükümet politikalarını eleştirmiştir.¹⁸ Özetle 1932’den 1945’e kadar Bayar’ın siyasi kariyerinin ve

a.g.e., s. 99-100. Aynı konuda Ahmet Ağaoğlu’nun Atatürk ve İsmet Paşa ile yaptığı konuşmada İsmet Paşa’nın benzer yöndeki itirazı için bkz. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁴ Atatürk, İnönü ve diğer önde gelen CHF liderleri arasında muhalif bir fırkanın ideolojik olarak hangi çizgide olması gerektiği yönünde tartışmaların olduğunu gerek Ahmet Ağaoğlu gerekse Fethi Okyar’ın anılarından öğreniyoruz. Ahmet Ağaoğlu’nun anılarında dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya’nın muhafazakar bir partinin kurulmasının sakıncalı olacağı görüşüne sahip olduğunu görüyoruz. Bkz. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 27. Atatürk’ün ise Fethi Bey ile yaptığı görüşmede “Bugünkü fırkanın sağında hiçbir teşekküle müsaade edemem” dediğini öğreniyoruz. Bkz. Okyar- Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 100.

¹⁵ Okyar- Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 100, 105-106; İnönü, *a.g.e.*, s. 226-227.

¹⁶ Dörtlü Takrir’in metni için bkz. Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii*, c. I, Ankara 1965, s. 169-171.

¹⁷ Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, Yurt Yay., Ankara 1986, s. 22-28; İnönü-Bayar ilişkilerinin popüler bir anlatımı için bkz. İsmet Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü-Bayar Çekişmeleri*, Kervan yay., İstanbul 1972, 16-56.

¹⁸ Celal Bayar’ın bu temasları için bkz. Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük, Demokrat Parti’nin Kuruluşu*, Yay., Haz., Cemil Koçak, İletişim Yay., İstanbul 1992, s. 419-420.

İnönü ile olan ilişkilerinin seyri, Bayar'ı 1945'de potansiyel ve önemli bir siyasi figür haline getirecektir.¹⁹

Türkiye içindeki potansiyel muhalefet açısından da 1945 yeni bir dönemin başlayacağı beklentisinin doğduğu bir yıl anlamına gelmektedir.

İnönü ve CHP üst yönetim kadrosu, muhalefetin CHP içinden çıkmasını istemekteler; ancak bu muhalefetin parti içinde tedricen ve hizip şeklinde ortaya çıkmasını arzu etmemekteler. Tıpkı, Atatürk'ün ve İsmet Paşa'nın 1930'da Fethi Bey'le Serbest Fırka kurulmazdan evvel yapılan görüşmelerde CHP içinde önce muhalif bir platformun oluşumuna sıcak bakmamaları gibi. 1945'te İnönü'nün isteği CHP içindeki muhalefetin hemen partileşmesidir. Bundan dolayı C. Bayar ve arkadaşlarını, CHP Meclis Grubuna sundukları "Dörtlü Takrir"i reddederek muhalif parti kurmaya zorlama stratejisi izlenecektir.²⁰

C) İktidar Partisinin Kendi İçinden Çıkan Muhalefetin Dışındaki Partilere Bakışı

1- CHF'nin, SCF Dışındaki Muhalefete Bakışı

1930'da SCF'nin kurulmasıyla birlikte başka fırkaların da kurulması ve faaliyete geçmesi yanında bazı girişimler olmuştur. Bunların bazıları kurulduktan sonra kapanıştır, bazılarının ise resmi olarak faaliyete geçmelerine izin verilmemiştir.²¹ 1930'da SCF'nin kurulmasıyla girilen yeni dönemde, rejimin ancak kendi içinden çıkan bir muhalif oluşuma sıcak baktığı, yine bu muhalif oluşuma da Atatürk'ün güven duyduğu kişilerin önderlik etmesinin tercih edildiğini göstermektedir.

¹⁹ Metin Toker, *Tek Parti'den Çok Parti'ye*, Milliyet Yay., İstanbul 1970, s. 51-52; Ağaoglu, *Siyasi Günlük*, s. 420.

²⁰ Bedii Faik, anılarında 1948'de Celal Bayar'a, Dörtlü Takrir CHP tarafından kabul edilseydi ne olurdu, sorusuna Bayar'ın şu cevabı verdiğini aktarıyor: "Dörtlü takrir kabul edilseydi, parti içi tartışmalar büyür, dolayısıyla Demokrat Parti, belki biraz gecikir; ama sonra daha kuvvetle ortaya çıkardı." İnönü Dörtlü Takrir'e ilişkin görüşünü ise Bedii Faik'e şöyle dile getiriyor: "Dörtlü Takrir'in partiyi karıştırmak için yapılmış bir tertip olduğunu, arkadaşlarım anında görmüşler ve gereken reaksiyonu göstermişlerdir. Bayar ve arkadaşlarının meselesi önce partiden ayrılmasına, sonra da bir parti teşkiline dayanak bulmaktan ibarettir." Bedii Faik, *Matbuat, Basın Derken... Medya*, c. I, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2001, s. 13-14; Metin Toker, İnönü'nün Dörtlü Takrir karşısındaki tavrını şöyle aktarıyor: "Bunu, parti içinde yapmasınlar, çıksınlar karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler." Toker, *a.g.e.*, s. 91.

²¹ Serbest Fırka dışında bu dönemde kurulan, kurulduktan sonra kapatılan ve kurulmasına resmi olarak izin verilmeyen muhalif fırkalar için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Yurt yayınları, Ankara 1981, s. 273-282.

2) CHP’nin CHP Dışından Çıkan Muhalefete Bakışı

1945’de İnönü’nün 19 Mayıs konuşmasıyla başlayan yeni dönemin kurulan ilk siyasi partisi Milli Kalkınma Partisi olacaktır.²² Bu partinin kurucuları arasında CHP içinden çıkan politikacılar yoktur.

Bu kurucuları kendi inisiyatifiyle MKP’ni kuracaklardır. 1930’da SCF’yi dışında kurulum kısa sürede kapanmasına yol açma ya da resmen kurulmalarına izin vermeme şeklindeki resmi tavır 1945 sonrasında nasıl tecelli etmiştir? İnönü ve CHP üst yönetimi, CHP içinden bir muhalif oluşuma önem vermiş gözükmekte ve Dörtlülük Takrir’le başlayan CHP içindeki muhalifleri ayrı bir parti kurmaya sevk etmek için gayret göstermektedirler. İnönü’nün ve CHP üst yönetiminin bu yöndeki tavır ve yaklaşımlarının göstergesi, MKP kurulduğu halde İnönü’nün 1 Kasım 1945’de TBMM’yi açış konuşmasındaki “*Bizim tek eksliğimiz Hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır*” cümleleridir.²³ Ayrıca 1946’da kurulan iki sol parti ve bir İslamcı partinin sıkıyönetim tarafından kapatıldığını eklemek gerekiyor.²⁴

D) İktidar Partisi Tarafından Muhalefete Çizilen Sınırlar

1- Serbest Fırka Açısından

Serbest Fırka’nın kuruluşu üzerinde görüş birliğine varıldıktan sonra, durumun kamuoyuna duyurulmasına ait yaşananlar, Serbest Fırka denemesinin anlaşılmasında önemli ipuçlarını barındırmaktadır. Atatürk ile Fethi Bey’in SCF’nin kuruluşunun zeminini oluşturan ve basında yer alacak olan mektuplaşmalarında²⁵ iki unsur vardır. Birincisi, Atatürk’ün çok hassas olduğu ve Cumhuriyet’in temel değeri olarak gördüğü laikliğe yapılan vurgulardır. Fethi Bey, Atatürk’e yazdığı mektupta bu vurgulamayı şöyle yapıyor: “*Tam ve hakiki cumhuriyetçi ve bütün manasıyla laik*”.²⁶ Atatürk de Fethi Bey’e yazdığı cevabî mektubunda “*Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, laiklik esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur*”.²⁷ Bu

²² Milli Kalkınma Partisi hakkında bkz. Ercan Haytoğlu, “1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişte Bir İlk: Milli Kalkınma Partisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., c. 16, s. 783-797.

²³ Kazım Öztürk, *Cumhurbaşkanlarının T. Büyük Millet Meclisini açış Nutukları*, Ak Yay., İstanbul 1969, s. 379.

²⁴ Sıkıyönetim tarafından kapatılan Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile İslam Koruma Partisi hakkında bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul 1952, s. 696-697, 704-705, 708-709.

²⁵ Bu mektupların metinleri için bkz. Okyar- Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 135-138 ile 140-141; Soyak, *a.g.e.*, 398-399.

²⁶ Okyar- Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 137.

²⁷ Soyak, *a.g.e.*, s. 398.

mektuplarda ikinci önemli unsur, Atatürk'ün “*Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumi Reisi*” sıfatına yapılan vurgudur. Bu vurgu, Atatürk'ün isteği ile konulmuştur.

Atatürk ile Fethi Bey arasında yapılan görüşmelerde Serbest Fırka'nın öncelikli olarak TBMM zemininde muhalefet yapması, Atatürk tarafından ima edilmiştir. Örneğin, bu görüşmelerin birinde Atatürk ile Fethi Bey'in diyaloglarına bakmamız gerekiyor:

“Gazi - Meclis bu şekilde ifa-yı vazife etmiyor, edemiyor. Birçok mebuslar bu noksanları bildikleri halde, neme lazım diyerek susuyorlar” dedi.

“Meclisteki aza elbette bir şeyden endişe ettikleri için susuyorlar. Hiçbir şeyden endişe etmeyerek murakabe vazifelerini temin etmek mümkündür” dedim.

“Gazi- Ben bunun çaresini buldum. Memlekette muhalif bir fırka teşkil etmek lazımdır. Böyle bir fırka vücuda gelirse Mecliste münakaşa daha serbest olur. Mesela siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz bildiklerinizi serbestçe Mecliste söylersiniz; bu suretle tatbikatta görülen birçok hataların önü alınmış olur” dedi”²⁸.

Atatürk, Fethi Bey'le bir başka konuşmasında yine meclis zemininde muhalefetin yapılmasına vurgu yapmıştır:

“Gazi emelinin tahakkukundan pek besuş görünüyordu.

İki fırkanın karşı karşıya gelerek Mecliste parlamento murakabesini yapmaları ve tenkidatta bulunmaları pek iyi olacaktır” diyordu”²⁹

2) DP Açısından

Atatürk'ün, SCF kurulurken Fethi Bey'le kamuoyuna yansıtılan mektuplaşmalarında hassas olduğu konuları, özellikle laik Cumhuriyet gibi vurgulaması gibi, İnönü ve CHP üst yönetimi de yeni muhalif partinin hassas olması gereken konuları belirtmeyi ihmal etmeyeceklerdir. İnönü DP'nin kurulmasından kısa süre önce Bayar'la yaptığı görüşmede kendisinin hassas olduğu konuları şöyle dile getirmiştir.

“İnönü programı aldı ve sordu:

Terakkiperverlerde olduğu gibi itikadı diniyeye biz riayetkarız diye madde var mı?

²⁸ Okyar- Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 96.

²⁹ Okyar- Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 106; Soyak da anılarında Atatürk'ün, kurulan muhalif bir fırkanın meclis platformunda muhalefet görevini yapmasına öncelik verdiğini belirtiyor. Soyak, *a.g.e.*, s. 394.

Celal Bayar:

- *Hayır paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var, dedi.*

-*Ziyanı yok. Köy Enstitüleriyle ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?*

-*Hayır*

-*Dış politikada ayrılık var mı?*

-*Yok*

-*O halde tamam”³⁰*

Bu görüşmede İnönü, Atatürk’ün önem verdiği laikliğin dışında o günlerde üzerinde durduğu eğitim seferberliği ile köy enstitülerine ne kadar önem verdiğini göstermek istemiştir. İnönü’nün dış politika konusunu da gündeme getirmesi 1945 yılının ilk yarısından itibaren bozulmaya başlayan Türk - Sovyet ilişkilerindeki gerginliğin artmaya başlamasıyla ilgilidir.³¹ İnönü muhalefetin hükümetin izleyeceği dış politikaya onay vermesi, dış politikayı partilerüstü ve bir milli dış politika anlayışının yerleşmesinin hep sıkı bir takipçisi olacaktır.

İnönü’nün DP kurulmadan önce C. Bayar ile yaptığı görüşmede hassas olduğu konular arasında dış politikada birlik ve beraberliği de saymıştır. 1945’ten itibaren Türkiye’nin dış politikasında öncelikli gündemi SSCB ile olan ilişkilidir. Türk- Sovyet ilişkileri SSCB’nin tavrı ve politikaları nedeniyle kopma noktasına gelecektir. Bu ortamda, SSCB ile ilişkilerde eskiye dönüş imkanını arayan Tefik Rüştü Aras Tan gazetesi, İnönü’nün gözünde itî bir izlenime sahip değildir. İnönü bunların çizgisinden rahatsızdır.³² DP’nin Dörtlü Takrir’den itibaren başlayan kuruluş süreci ile dış politikadaki Türk-Sovyet ilişkilerinde gerginliğin zaman bakımından kesiştiği günlerde, DP’nin kuruluş çalışmalarına Tefik Rüştü Aras ile Tan gazetesi sahiplerinin de katılma girişimleri görülür. Ancak, DP kuracak olan Dörtlü Takrir’in imzacıları T. R. Aras ile Tan gazetesi sahipleriyle ortak bir platformda bulunmaktan kaçınırlar ve böylece “*Tehlikeli Alakalar*”dan uzak

³⁰ Toker, *a.g.e.*, s. 112-113.

³¹ 1945’in Mart ayından itibaren Türk-Sovyet ilişkilerindeki bozulma ve daha sonra SSCB’nin Türkiye’den toprak ile boğazlarda üs talepleri sonucunda ikili ilişkiler gittikçe gerginleşecektir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, b. Yeri yok; b. Tarihi yok, s. 240-284; Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 246-251, 255-293.

³² İnönü’nün özellikle SSCB ile ilişkiler konusunda Tefik Rüştü Aras’ın yaklaşımından duyduğu rahatsızlık ve güvensizlik hakkında bkz. Toker, *a.g.e.*, s. 64.

durma becerisini gösterirler.³³ Bu tavırlarıyla takirciler İnönü'nün güvenini kazanacaklardır. Ancak belirtmeli ki, DP'nin kurucularından 1950'ye kadar uzanan sürede Sovyet tehdidi faktörü iç politikada gündemde kalacaktır. DP'nin kurulmasından hemen önce, Tan gazetesi sahiplerinin yeni parti çalışmalarından uzak tutulması ve bu gazetenin bir öğrenci gösterisi ile tahrip edilmesi, DP'yi kurulmasından sonra, İktidar Partisi karşısında rahatlatan bir unsur olacaktır. Yine SCF günlerine dönecek olursak Yarın gazetesi ve sahibi Arif Oruç'un SCF'yi desteklemesi, CHF-SCF ilişkilerini gerginleştiren faktörlerden birisiydi. 1945 sonrasında rejimin alerji duyduğu bu gazete ve sahiplerinin basın dünyasından silinmeleri DP'yi iktidar karşısında rahatlatacaktır.

III. Dönemsel Olarak İktidar-Muhalefet Arasındaki İlişkilerin Seyri

A) İktidar-Muhalefet Arasındaki İlişkilerde Bahar Havası Devresi

1) CHF-SCF İlişkileri Açısından

Atatürk'ün teşviki ile kurulan SCF ilk günlerde iktidara yakın basın tarafından iyi karşılanır. Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi, Akşam gazetesi başyazarı Necmeddin Sadak bu fırkanın kurulmasını iyi karşılamışlardır.³⁴

Serbest Fırka'yı kuranlar Atatürk'ün hassas olduğu laiklik konusunda dikkatli davranmaya çalışmışlar ve bu yönde özenli olacaklarını vurgulayan demeçler vermişlerdir. Örneğin Fethi Bey bir demecinde şöyle demektedir:

"-Fırkamızın en esaslı prensibi Laiklik ve Cumhuriyetçiliktir. Bu prensipler aleyhinde teşekkül edecek bir fırkanın tabiyatıyla hasm-ı canıyım.

-Böyle bir fırka karşısına şimdi muhalif olduğunuz Halk Fırkası ile teşriki mesai eder misiniz?

³³ Tan Gazetesi'nin sahibi ve başyazarları olan Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel, anılarında Demokrat Parti'nin kuruluş hazırlıklarında yaptıkları temasları kendi pencerelerinden anlatmışlardır. Bkz. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım 1905-1950*, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1968'de "Demokrat Parti'yi Nasıl Kurduk" şeklindeki bir bölümün başlığı gibi. (s. 260-266) Sabiha Sertel, *Roman Gibi 1919-1950*, Ant yayınları, İstanbul 1968, s. 251-254, 298-300, 318-338. Celal Bayar ise Serteller'in anılarındaki bu yöndeki açıklamalarını abartılı görmesi için bkz. Toker, *a.g.e.*, 106; ve Toker'in DP kurucularıyla Serteller'in ilişkileri için kullandığı "Tehlikeli Alakalar" nitelemesi için bkz. Toker, *a.g.e.*, s. 111.

³⁴ Ahmet Ağaoğlu anılarında bu ilk günlerdeki CHF-SCF ilişkilerini "Yeni Teşebbüsün Bal Günleri" şeklinde nitelemiştir. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 42. Yine Ağaoğlu'nun anılarında CHF yanlısı basının SCF'nin kurulmasını iyi karşılaması hakkında bkz. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 40, 137-139; Abdulhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yay., İstanbul 1998, s. 69-70.

-Böyle mürteci fırkalara karşı Cumhuriyet ve laiklik prensiplerini müdafaa nokta-i nazarından Halk Fırkası ile bittabi teşrik-i mesai ederim...

-Fırkanıza şimdi intisab edeceklerden bazıları bilahire sağ yani irticaa temayül ederlerse de ne yaparsınız?

-Bu gibilerin derhal fırkamla alakasını keserim.”³⁵

Atatürk’ün yakın silah arkadaşlarından ve o sırada Samsun valisi olan Kazım Paşa (İnanç) Serbest Fırka’nın planlandığı günlerde, Atatürk’ün yakın çevresinde bulunmuştur. Atatürk’ün SCF bizzat planlayıp kurulmasına şahit olan Kazım Paşa, CHF-SCF ilişkilerindeki karşılıklı anlayış ve hoşgörü iklimini göz önünde tutarak Samsun’da Serbest Fırka’nın örgütlenmesi için rahat ve huzurlu bir ortamı sağlamış, hatta Paşa’nın kızı ise SCF’ye üye olmuştur.³⁶

2) CHP-DP İlişkileri Açısından

DP’nin kurulduğu 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar’ın yaptığı basın toplantısında Türkiye’de tek parti döneminin yaşanmış olmasını bazı zorunlu hallerle ilişkilendiren ve bu dönemin sorumluluğunda DP kurucularının da payları olduğunu belirten şu konuşması, İnönü ve CHP açısından tatminkardır:

“Şeref ve mesuliyetleri ile mazi hepimizindir. Ne yapılmışsa iyi niyetle ve inkılabı kurmak ve korumak için yapılmış ve bence zamanın en mükemmel tedbirleri alınmıştır; fakat yeni bir devir gelmiştir ve bu devrin işlerini devrin zihniyeti ile yürütmek zamanı gelmiştir. Mazinin mesuliyetleri varsa bizim hisselerimiz şunun bunun mesuliyetinden az değildir.”³⁷

DP’nin kurulmasından sonra, başta Ulus gazetesi olmak üzere iktidar yanlısı basında bu yeni parti olumlu cümlelerle değerlendirilmiştir. Örneğin Ulus Gazetesi Başyazarı Falih Rıfkı Atay, DP liderliğini değerlendirirken Bayar’ın yukarıda alıntıladığımız Tek Parti’nin sorumluluğu hakkındaki görüşlerini Celal Bayar açısından şöyle yorumluyordu:

“Mesela Celal Bayar’ın hemen hemen ikinci dünya harbinin başlangıcına kadar sorumlularına katılmış olduğu meselelerin, bundan önce görüldüğü gibi CHP’ne karşı menfiler ve bozguncular tarafından silah

³⁵ Okyar- Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 128.

³⁶ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, 2. Baskı, AİTİA yay., Ankara 1981, s. 35.

³⁷ Sevgen, *a.g.e.*, s. 101-102.

olarak kullanılmasına bundan sonra da müsaade edileceğini zannetmiyoruz.”³⁸

DP ile CHP arasındaki olumlu atmosfer DP'nin hızlı bir şekilde örgütlenmesi ve halktan yoğun şekilde destek gördüğünün belli olmasına kadar varlığını sürdürecektir. DP liderleri, bu kısa süren olumlu ilişkilerde iktidar partisinin de yaklaşımının önemli olduğunu açıklamaktan kaçınmamışlardı. Örneğin DP Başkanı Celal Bayar, DP'nin Birinci Olağan Kongresi'nde (1947 Ocak ayı) -yani DP-CHP ilişkilerinin bozulduğu bir dönemde- yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

*“Partimizin kuruluşu bir emrivaki olunca iktidar partisinin geniş bir müsamahası ve hatta teşviki ile karşılanmış olduğumuzu itiraf etmek lazımdır. İki parti adeta uzun zaman birbirinin hasretini çekiyormuş gibi idiler. O kadar ki, iktidar partisinin gösterdiği bu ruh haleti bir muvazaa karşısında bulundurulduğu kanaatine yer yer yol açtı.”*³⁹

İki parti arasındaki ilk günlerdeki ilişkilerin mükemmel seyrine bir örnek olarak da radyonun ve Anadolu ajansının DP'nin örgütlenmesine ilişkin haberler yer vermesi gösterilebilir.⁴⁰

DP kurucuları, özellikle laiklik konusunda ilk günlerde çok hassas ve özenli bir tavır gösterirler. Örneğin parti genel başkanı Celal Bayar DP örgütlerine ve halka, partilerini tanıtmak amacıyla bir takım beyannameler hazırladıkları duyumunu vesile ederek DP örgütüne gönderdiği 15 Nisan

³⁸ Metin Toker, Falih Rıfki Atay'ın bu yazısını İnönü'nün işaretleriyle yazdığını belirtiyor. Toker, *a.g.e.*, s. 60-61. Akşam Gazetesinden Necmeddin Sadak, “Demokrat Parti'ye hoş geldin deriz” başlıklı ve 9 Ocak 1946 tarihli makalesinde Cumhuriyet Halk Partisi çevrelerinin Celal Bayar'a duydukları güveni şöyle yansıtıyordu: “Sayın Celal Bayar'ın şahsı ve hayatı Cumhuriyetçileri herhangi bir muhalefet cereyanı karşısında duyulan korkudan uzaklaştırır. Kurucular arasında meslekleri ve politikaları şüphe uyandırır unsurların bulunmamış olması, bu güvenimizi ayrıca kuvvetlendirmektedir... rejim düşmanlığı kaygısı olmadıkça, iki partinin hatipleri ve muharrirleri arasındaki tartışmaların ancak vatan ve halk faydasına olacağı asla şüphe götürmez.” Nilgün Gürkan, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim yay., İstanbul 1998, s. 187-188.

³⁹ Sevgen, *a.g.e.*, s. 141; Demokrat Parti kurucularından Adnan Menderes de 19 Mayıs 1946 tarihinde yaptığı konuşmada Celal Bayar gibi gelişmeleri benzer şekilde şöyle yorumlamaktaydı: “Kuruluşunun ilk devresinde dikkat ve çalışmalarını kendi işlerine ve teşkilatlanmaya yönelten Demokrat Parti'nin bu devrede Halk Partisi'nce kuruluşu müsamahalı, hüsn-ü niyetle karşılanmış olduğunu söylemek mümkündür.” Der. Haluk Kılçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, c I, Demokratlar Klubü Yayını, Ankara 1991, s. 59-60.

⁴⁰ Toker, *a.g.e.*, s. 114-115.

1946 tarihli bir genelgede bu gibi beyannamelerde dikkatli olunacak hususları şöyle sıralamaktaydı:

*“Bu gibi beyannamelerde parti programı çerçevesinden dışarı çıkılmaması, programın metin ve ruhuna aykırı tefsirlere yer verilmemesi ve bilhassa nezaket ve ehemmiyeti izaha lüzum göstermeyecek kadar açık olan laiklik meselesinden asla bahsedilmemesi”*⁴¹

B) İktidar-Muhalefet Arasındaki İlişkilerde Kriz Devresi

1) CHF - SCF İlişkileri Açısından

Serbest Fırka kurulmadan önce, Atatürk ve CHF’lilerin öncelikli beklentilerinin, yeni fırkanın Meclis zemininde muhalefet görevini yerine getirmesi olduğuna yukarıda işaret edilmişti. Bu beklentinin SCF tarafından karşılanmayacağı kısa sürede belli olacaktır. Özellikle SCF lideri Fethi Bey iktidara gelme niyet ve amacını ifade etmeye başlayacaktır. Örneğin, Fethi Bey, bir konuşmasında iktidara gelme konusunda bir gazeteye verdiği mülakatta şu görüşlerini açıklıyordu:

“-Millet Meclisi’nde ekseriyet ümid ediyor musunuz?

-Meclis’te elbette ekseriyet kazanmayı ümid ediyorum...

-İktidar mevkiine geçmek arzusunda mısınız?

*-Elbette, başka türlü nokta-i nazarımızın tatbikine imkan var mı?”*⁴²

Diğer yandan Serbest Fırka’nın önemli isimlerinden Ahmet Ağaoğlu, Fethi Bey’in aksine, iktidara gelmek hedefine öncelik vermeyip Meclis zemininde muhalefetin yapılmasını fırkanın geleceği açısından daha doğru bulduğunu şöyle açıklıyordu:

“Tâ ilk gününden Yeni Fırkanın seçimlere karışmaması ve taşra teşkilatı yapmaması taraftarı idim. Benim bütün endişem müsait vaziyetten istifade ederek iki fırka fikrini, kontrol ve mesuliyet esaslarını muhafaza ve takviye etmektir. Onun için bence Gazi’nin bize verebileceği mebuslarla yetinerek her şeyden evvel Meclis muhalefet grubunu kurmak ve usulünü teşrii faaliyette canlandırmak, bizim güdeceğimiz ilk hedef olmalıydı.

Zaten teşkilatsız seçime nasıl karışılır? Bir taraftan teşkilat yaparak, diğer taraftan seçime karışmak ise bence muvafık değildir. Çünkü bu takdirde merkez heyetinin seçime idare ve nezaret altında bulundurmamak imkanı olmazdı! Benim teklifim şu idi:

⁴¹ Toplayan Özel Şahingiray, *Celal Bayar’ın Söylev Demeçleri 1946-1950*, Doğu Ltd Ortaklığı Matbaası, Ankara 1956, s. 433.

⁴² Okyar-Seyitdanlioğlu, *a.g.e.*, s. 130.

*Bir ilan ile Serbest Fırka'nın yapılan intihata karışmadığını ve fakat halk kendisi isterse bizim fırkamıza mensup olanları da seçebileceğini umuma bildirmek”.*⁴³

Oysa Atatürk'ün ve İsmet Paşa'nın Serbest Fırka'dan beklediği iktidara gelme amacını gütmeyecek daha çok Meclis zemininde muhalefet görevini yapmaya odaklı bir muhalefet anlayışını benimsemesi idi.⁴⁴

SCF'ye gösterilen ilgi ve desteğin kısa sürede artması dikkate değerdir. Fethi Bey'in Ege bölgesi yolculuğu, İzmir olayları ve nihayet Belediye seçimlerinde SCF'ye verilen destek bu fırkanın ciddi bir iktidar seçeneği olduğunu göstermiştir.⁴⁵ Bu gelişmeler, CHF açısından yeni fırkanın başlangıçta kendisine biçilen rolün ötesine geçtiği anlamına gelmektedir.

Ahmet Ağaoğlu SCF-CHF ilişkilerinin bozulmasında Yarın Gazetesi sahip ve başyazarı Arif Oruç'un da SCF'yi tutan kışkırtıcı yazılarının da payı olduğunu eklemek gereğini duyuyor. Ağaoğlu, anılarının bir pasajında “Yarın Gazetesi'nin karanlık ve bozguncu rolü” başlığını kullanmış ve Arif Oruç'un bu süreçteki olumsuz rolünü şöyle anlatmıştır:

“...Yeni fırka ile eski fırkanın arası açılıyor ve yavaş yavaş bunlar birbirine adeta düşman oluyorlar. İşin bu yola dökülmesinin birkaç sebebi vardı. Birinci sebep: Serbest Fırka'nın kurulmasından evvel çıkmakta olan ve açıktan muhalefet yapmakta olan Yarın Gazetesi Sahibi Arif Oruç'un Serbest Fırka'yı benimsemesi! Bu adamın fırkayı benimsemesine, fırkanın adeta portparolü (sözcüsü) olmasına mani olmak için kuvvetimin yettiği kadar çalıştım. Muvaffak olamadım; çünkü Fethi Bey O'nu tutuyordu. Ben

⁴³ Ağaoğlu, a.g.e., s. 48.

⁴⁴ Atatürk'ün Serbest Fırka'dan bu sınırlı muhalefet beklentisi, Hasan Rıza Soyak'ın anılarında şöyle belirtiliyordu: “Yeni fırkanın uzunca bir müddet, hiç değilse bir iki seçim devresi zarfında yalnız Büyük Millet Meclisi'nde, esaslı siyasi, mali, ekonomik meseleler üzerinde dedikodulara değil; gerçeklere ve ilme dayanan nezih, ağırbaşlı ve bilhassa çok sabırlı bir murakabe unsuru olarak çalışması. Halk arasında galeyanlara, kavgalara, netice itibariyle de vahim karışıklıklara sebep olabilecek geniş teşkilat ve gücütlü faaliyetlerde bulunulmaması.” Soyak, a.g.e., s. 394. İnönü ise, 1945'te yakın çevresine yapmış olduğu bir Serbest Fırka değerlendirmesinde şunları söylüyordu: “Fethi Bey, 1931'de iktidara gelmek istiyordu. Kendisine 1935'te iktidara gelmek üzere çalışmasını ve 1935'te iktidarı kendi elimle teslim edip muhalefete geçmekle nöbet değiştireceğimiz söyledim, kabul etmedi.” Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, c. 2, 21. Yüzyıl yay., Ankara 2001, s. 731. Ayrıca bkz. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yay., İstanbul 2006, s. 618.

⁴⁵ Bu gelişmeler için bkz. Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yay., İstanbul 1982, s. 166-192. Ahmet Ağaoğlu, halkın SCF'ye destek vermesinde şu faktörü de belirtiyor: “Yeni fırkayı Gazi'nin tuttuğu duyulunca eski fırkanın o zamana kadar icra ettiği korku hisleri yok oldu. Halk sel gibi bu tarafa akmaya başladı.” Ağaoğlu, a.g.e., s. 47.

Fethi Bey’i hususi ve fırkanın organı olacak bir gazete çıkarmak için sıkıştırıyordum. Fethi Bey kaçınıyordu. Fakat aynı zamanda da bensiz Oruç’la görüşüyordu, beyanatta bulunuyordu.”⁴⁶

2) CHP - DP İlişkileri Açısından

DP’nin tıpkı SCF gibi kısa sürede halktan yoğun ilgi görmesi ve hızlı biçimde örgütlerini kurmağa başlaması CHP yöneticileri için şaşırtıcı olmuştur⁴⁷. DP’nin 1946 Mayıs’ında yapılan Mahalli seçimlere katılmaması⁴⁸ bu partinin uysal bir parti olmayacağını göstergesidir. CHP’nin bu gelişmeye karşı hamlesi İnönü’nün partisinin olağanüstü kurultayında erken seçim kararını açıklamasıdır⁴⁹. DP açısından sürpriz olan bu kararın yanı sıra İnönü yine aynı konuşmada muhalefet partilerinin seçime katılmamasının hoş karşılanmayacağını da ilave edecektir⁵⁰.

DP bazı tereddütleri olsa da seçime katılma kararını verecektir. Türkiye tarihinin bu ilk tek dereceli seçimlerinde⁵¹ yaşananlar seçim kanununda seçimin güvenilir ve dürüst bir şekilde yapılmasına gölge düşüren kimi eksiklikler olduğunu ortaya koyacaktır. CHP bu seçimlerden birinci parti ve TBMM’de çoğunluğu sağlayacak bir sonuç alarak çıksa da, bu seçimlerin sonuçları, yolsuzluk iddiaları nedeniyle üzerinde gölgeler taşıyacaktır. DP’nin 1946 seçimlerinden sonra, üç konudaki ısrarı 1950 seçimlerine kadar sürecektir. Bu konular, İnönü’nün hem Cumhurbaşkanı hem de CHP Genel

⁴⁶ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 43-45. Arif Oruç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tunçay, *a.g.e.*, s. 276-282.

⁴⁷ DP kurucularından Adnan Menderes DP’nin kuruluşundan sonra ilk aylardaki CHP-DP ilişkilerindeki balayı havasının sona ermesi ve seçimlerin öne alınmasıyla ilgili şu değerlendirmede bulunmaktadır: “Nispeten karşılıklı müsamaha ve sükunet havası içinde geçen bu devreye, seçimlerin taciline ani olarak karar vermekle Halk Partisi’nce son verilmiş oldu. Seçimlerin tacili kararının sebebi ise açıkça bilinmektedir. Demokrat Parti’nin gördüğü itimat ve alaka sayesinde, me’mulün hilafında kısa zamanda mühim neticeler elde edilmiş olması ilk önceleri sakin ve müsamahalı gözükken Halk Partisi’ni gün geçtikçe sinirliliğe sevk etmiş.” Kılçık, *a.g.e.*, c.1, s.60. Bir dönem CHP’den milletvekili olan (1961-1965) ve CHP hakkında şu ana dek en kapsamlı parti tarihini yazmış olan Fahir Giritlioğlu seçimlerin öne alınmasını Demokrat Parti’nin gün geçtikçe güçlenmesiyle ilgili görmekte ve şu tespiti yapmaktaydı: “Filhakika Demokrat Parti’nin kuruluş tarihi üzerinden sadece dört ay gibi çok kısa bir süre geçmesine rağmen, yurt ölçüsünde bu partinin gördüğü teveccüh ve itibar, CHP yöneticilerini düşünmeye sevk etti.” Giritlioğlu, *a.g.e.*, s.159.

⁴⁸ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yay., Ankara, 2004, s.82-83.

⁴⁹ İsmet İnönü’nün CHP’nin II. Olağanüstü Kurultayı’nda bu yönde yaptığı açıklama için bkz. Haz. İlhan Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler (1944-1950)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2003, s.84.

⁵⁰ Turan, *a.g.e.*, s.85.

⁵¹ 1946 seçimleri hakkında ayrıntılı bir monografi için bkz.Erol Tuncer, *1946 Seçimleri*, TESAV Yay.,Ankara, 2008.

Başkanı olması gibi bir durumun değişmesi yani parti başkanlığı ile devlet başkanlığının bir kişide toplanmaması ikinci konu, seçim kanununun değiştirilerek seçimlerin dürüst, güvenilir bir şekilde yapılmasının sağlanması. Üçüncü konu, muhalefetin daha güvenli, rahat bir şekilde çalışması için bazı antidemokratik mevzuatın kaldırılması. DP, bu üç temel konuyu siyasi gündeme taşıyacak, gündemden hiç düşmemesine çalışacak ve Parti'nin 1947 Ocak ayında toplanan I. Kongresinde “Hürriyet Misakı” diye anılan önemli kararında bu üç temel konuya yer verilecektir⁵².

CHP'nin 1946 seçimlerinden sonra, DP muhalefetinin güçlenmesi ve bu seçimlerin meşrutiyeti hakkında tartışmalara karşı hamlesi otoriter eğilimiyle bilinen Recep Peker'in Başbakan olarak seçilmesidir⁵³. R. Peker hükümet ile DP arasındaki ilişkilerindeki gerginlik iki tarafın da geri adım atmamasıyla siyasi mücadelede ciddi bir kriz ortaya çıkacaktır. R. Peker'in 1947 yılındaki istifasına değin sürecektir⁵⁴.

IV. İktidar-Muhalefet İlişkilerindeki Krizin Sonuçları

A) 1930'daki Çok Partili Sisteme Geçiş Denemesinin Akıbeti

Fethi Bey'in SCF'nin örgütlenme çalışmaları için Ege bölgesindeki özellikle olaylı İzmir durağı ve Belediye seçimlerinde yaşananlar Atatürk'te olayların Fethi Bey'in denetiminden çıktığını, hassas olduğu laik Cumhuriyet ilkelerini tehlikeye düşüreceği kaygısını uyandırmıştır⁵⁵. Atatürk bu noktada “Milli Blok” adı verilen ve gelecek seçimlerde CHF ve SCF adaylarının laik Cumhuriyet ilkeleri etrafında bir program ve bu ilkelere inanan kişilerin milletvekili adaylarının belirlenmesinde söz sahibi olmasını öngören bir formül üzerinde⁵⁶ Fethi Bey'le görüşme yapmasına karşın, bu proje gerçekleşmez⁵⁷. Atatürk'ün iki fırka arasındaki mücadelede ağırlığını

⁵² 1946-1950 arası dönemde siyasi hayatımız için önemi büyük olan DP'nin I. Büyük Kongresi ve bu kongrede alınan “Hürriyet Misakı” kararı için bkz. Haz. Orhan Mete, *Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Parti'nin I. Büyük Kongresi: 7 Ocak 1947*, İstanbul, 1947.

⁵³ Recep Peker'in otoriter siyasi kişiliği hakkında bkz. Giritlioğlu, *a.g.e.*, c.1, s.199. Diğer yandan İsmet İnönü'nün Recep Peker'i tercih etmesinin bir nedeni olarak adı geçen kişinin otoriter siyasi kişiliğiyle DP'yi bir süre sindirme aracı olarak düşündüğüne ilişkin Samet Ağaoğlu'nun analizi için bkz. Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, 3.bs, Baha Matbaası, İstanbul, 1969, s.118.

⁵⁴ 1946 seçimlerinden sonra CHP-DP ilişkilerinin Recep Peker hükümeti boyunca izlediği gergin seyir için bkz. Albayrak, *a.g.e.*, s.98-118; Cem Eroğul, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, AÜ SBF Yay., Ankara, 1970, s.19-34; Giritlioğlu, *a.g.e.*, c.1, s.199-202.

⁵⁵ Soyak, *a.g.e.*, s. 420-422, 424.

⁵⁶ “Milli Blok” düşüncesi için bkz. Ahmet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.99-101; Okyar-Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, 156-157.

⁵⁷ Atatürk'ün “Milli Blok” düşüncesinden, CHF içinden gelen muhalefet nedeniyle vazgeçmesi hakkında bkz. Ahmet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.102-105.

CHF yanında kullanacağını belli olmasından sonra Fethi Bey ve arkadaşları SCF’ni kapatmaya karar vereceklerdir⁵⁸.

B) 1945’teki Çok Partili Sisteme Geçiş Denemesinin Akıbeti

DP ile CHP’nin özellikle 1946 seçimlerinden itibaren başlayıp Recep Peker hükümetinin kurulmasıyla birlikte artan gerginlik İnönü’nün araya girmesiyle yumuşayacaktır⁵⁹. İnönü’nün yayınladığı 12 Temmuz 1947 tarihli Beyannamesi⁶⁰ ile birlikte DP’nin meşru bir siyasi parti olduğu tescillenmiş, DP’nin varlığını sürdürmesi hakkında hiçbir kuşku kalmamıştır. DP’nin 1930’daki SCF denemesinde SCF’nin kapanmak durumunda kalması gibi bir akıbetle uğramamasının nedenleri arasında hiç kuşkusuz DP yöneticilerinin SCF deneyimi yaşayan politikacılar olması ve SCF deneyiminden çıkardıkları dersleri, DP denemesine taşınmaları ve uyarlamalarıdır. İkinci önemli neden 1930’da dış konjonktür ve ortamın SCF denemesinin yaşamasında bir zorlayıcı etken olmamasına karşılık 1950 sonrasında dış konjonktür ve uluslar arası ortamın hem İnönü ve CHP yöneticileri için “zorlayıcı” bir unsur olması, buna karşılık DP liderleri için ise “cesaretlendirici” bir faktör olmasıdır. Özellikle DP-CHP ilişkilerindeki gerginliğin doruğa çıktığı 1947 yılı ortalarında Türk-Amerikan ilişkilerinin bir yardım antlaşmasını da kapsayacak şekilde gelişmesi⁶¹, bu antlaşmanın Amerikan Kongresinde görüşülmesi esnasında Türkiye’deki rejimin demokratik olup olmadığı yönündeki tartışmalar⁶² ve ardından Türk-Amerikan yardım antlaşmasının 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanması, aynı gün İnönü’nün 12 Temmuz Beyannamesini açıkladığı denk düşmesi, dış etkenlerin bu dönemdeki rolü için iyi bir örnektir⁶³.

⁵⁸ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.102-105; Okyar-Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s.156-162.

⁵⁹ Toker, *a.g.e.*, s.251-264.

⁶⁰ 12 Temmuz 1947 tarihli beyannamenin metni için bkz. Turan, *a.g.e.*, s.171-173.

⁶¹ Türk-Amerikan ilişkilerinin 1947 ilkbaharından itibaren Truman Doktrini çerçevesinde 12 Temmuz 1947 tarihli Türk-Amerikan Antlaşması’yla doruğa çıkmasıyla ilgili gelişmeler için bkz. Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, AÜ SBF Yay., Ankara, 1979, s.21-27;.

⁶² Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s.164-165

⁶³ CHP-DP ilişkilerinde yumuşamayı sağlayan İsmet İnönü’nün 12 Temmuz 1947 tarihli beyannamesi ile Türk-Amerikan Antlaşması’nın aynı günlere denk gelmesi, o günlerde CHP yanlısı Son Telgraf gazetesi başyazarı Ethem İzzet Benice tarafından, “Türk-Amerikan Antlaşması’nın İmzasındaki Mesut Tesadüf” başlığı altında şu şekilde yorumlanması anlamlıdır: “Türkiye ile Amerika arasında imzalanan anlaşma vatanın emniyetini, korunmasını, ekonomik alanda kuvvetlendirilmesini temin edeceği gibi İnönü rehberliğinde hızlandırılan demokratik inkişafta memleketin kalkınmasını partilerin karşılıklı bir anlayış ve işbirliği zihniyeti içinde millete ve her türlü insanlık hakkının teminat altında tutulmasına faydalı olmasını sağlayacak ve gerçek anlamda demokratik rejimin yerleşmesini, gelişmesini temin edecektir. Son Telgraf, 14 Temmuz 1947’den aktaran Sander, *a.g.e.*, s.29-30. Diğer yandan 1946-1950 arası dönemdeki siyasi hayatımızı

V. 1930'daki ve 1945'teki Çok Partili Sisteme Geçiş Denemelerinin İktidar Partisi Üzerindeki Etkileri

A) Serbest Fırka Muhalefetinin CHF Üzerindeki Etkileri

SCF'nin kurulmasıyla beraber yoğun bir halk desteğine kavuşması, Atatürk ve CHF üst yönetim kadrosunun da beklemediği bir durumdur. Atatürk'ün SCF'yi kapanmasından hemen sonra çıktığı üç aylık yurt gezisinde⁶⁴ cevap aradığı soruların başında SCF'nin CHF karşısında halk nezdinde neden destek bulabildiğidir. Atatürk'ün yurt gezisinin önemli sonuçları olacaktır. Halkın SCF'ye olan desteğinin nedenleri araştırılırken, yeni sosyal ve ekonomik politikaların üretilmesinin yanında CHF'nin ayrıntılı bir programının taslağı da ortaya çıkacaktır⁶⁵. Türk Ocakları'nın kapanıp yerine Halkevleri'nin düşünülmesi ve bir yıl sonra da kurulması da gerçekleşecektir⁶⁶. CHF içinde ise daha SCF kapanmadan önce "Kırklar Heyeti" adı verilen ve Fırkayı yeniden yapılandırmakla görevli olan bir kurul çalışmaya başlar⁶⁷.

B) Demokrat Parti Muhalefetinin CHP Üzerindeki Etkileri

DP'nin beklenenden öte halk nezdinde destek bulması karşısında İnönü ve CHP üst yönetim kadrosunun her konuda ciddi politika değişikliklerine gidecektir. İnönü, çok partili sistemin CHP açısından daha önce savunduğu ilkeleri, programları ve icraatları ister istemez etkileyeceği yeni bir dönem olduğunu düşünmektedir⁶⁸. 12 Temmuz 1947 Beyannamesiyle artık DP'nin

inceleyen monografisinde Kemal Karpat 12 Temmuz 1947 tarihli İnönü'nün beyannamesi ile Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olan 1947 tarihli yardım antlaşmasının keşifmesinin rastlantı olmadığını şu şekilde açıklamaktaydı: "Bununla beraber Türkiye'de siyasi partiler durumuna tesir eden mühim olay, Birleşik Devletler Kongresi'nin demokrasi ve hürriyeti korumak amacıyla derhal Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardımda bulunmak üzere kabul ettiği Truman Doktrini idi.", Karpat, *a.g.e.*, s.164.

⁶⁴ Atatürk'ün Serbest Fırka'nın kapanmasından sonra çıkmış olduğu bu üç ay süreli yurt gezisi için bkz. Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk ve Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, 2. bs, AİTİA Yay., Ankara, 1981; İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ İİF Yay., Ankara, 1977, s.199-206; Yay. Haz. Murat Koraltürk, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları c.1 Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi*, İstanbul Bilgi Üni, Yay., İstanbul, 2007, s.284-394.

⁶⁵ Koraltürk, *a.g.e.*, s.299-313.

⁶⁶ Türk Ocakları'nın kapanması ve yerine Halkevleri'nin düşünülmesi hakkında bkz. Yusuf Sarıncay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994, s.320-329; Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931*, İletişim Yay., İstanbul, 1997, s.321-384; Kemal Karpat "Türkiye'de İletişimin Gelişmesinde Halkevlerinin Etkisi 1931-1951", Yay. Haz. Güneş Ayas, *Kemal Karpat Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yay., İstanbul, 2009, s.333-352

⁶⁷ Ahmet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.100; Koraltürk, *a.g.e.*, c.1, s.284.

⁶⁸ İnönü bir demecinde bu düşüncesini şöyle açıklamaktaydı: "... Demokratik rejime karar verdiğimiz zaman büyük otorite ile büyük reformların hemen yapılabileceği devrenin

kapanmak zorunda kalmayacağı, varlığının sürdüreceği bir dönem açılmıştır. Gelecek seçimlerde CHP ve DP yarışacaktır. İşte bu yeni konjonktürde, yani 12 Temmuz 1947 sonrasında CHP’nin daha önceki yıllarda iddialı ekonomik ve sosyal girişimlerinin başlangıçtaki içerik ve amacından uzaklaşması şaşırtıcı olmayacaktır. Bu iddialı ekonomik ve sosyal girişimlere örnek olarak çiftçiyi topraklandırma kanunu⁶⁹ ile Köy Enstitüleridir⁷⁰. Ayrıca laiklik ilkesinin yeni bir yoruma tabi tutulmasıyla din-devlet ilişkilerinde atılan adımlar⁷¹ ile DP’nin eleştirdiği parti başkanlığı-devlet başkanlığı meselesini DP’yi tam tatmin etmese de bir orta formülle çalışması⁷² ve nihayet DP’nin istediği niteliklere sahip yeni bir seçim kanununu çıkartmak⁷³, 12 Temmuz 1947 sonrası İnönü’nün ve CHP’nin izlediği yeni çizginin diğer önemli gelişmeleridir.

değiştiğini, değişmesi lazım geldiğini kabul etmiş oluyorduk.” Abdi İpekçi, *Liderler Diyor ki*, Ant Yay., İstanbul, 1969, s.206.

⁶⁹ Erdal İnce, *Türk Siyasi Yaşamında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*, Libra Yay., İstanbul, 2009.

⁷⁰ Köy Enstitüleri hakkında bkz. Fay Kirby, *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, İmece Yay., Ankara, 1962. İsmet İnönü 1946 sonrası Köy Enstitüleri’ndeki görülen başlangıçtaki amaç, ilke ve içeriğinden uzaklaşmasını ve nihayetinde kapanmasını Abdi İpekçi’yle yaptığı röportajda şöyle yorumlamaktaydı: “[İnönü] Mesela kültür alanında 44 sene zarfında yapabildiğimizden çok daha ileri gidebilirdik. Gitmeliydik. Bunun hicranını ben daima çekerim.

-[Abdi İpekçi] Sizce bu alanda neden gereken başarı sağlanamamıştır?

- Bunun teferruatına girmenin faydası yok. Ben bunun en radikal usullerine kadar teşebbüs ettim. Devam ettirmek mümkün olmadı. Bunlar demokrasiyle yürütülmesi güç olan şeylerdir.” Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, Cem Yay., İstanbul, 1968, s.47.

⁷¹ Türkiye’de Cumhuriyet döneminde laikliğin gelişimi hakkında Türkçeye Yeni Türkiye’de İslamlik adıyla çevrilen önemli monografinin yazarı olan hazırlayan Gotthard Jaeschke, bu eserinin bir alt bölümünün başlığını “İnönü Zamanında Laikliğin Yeniden Gözden Geçirilmesi ve Korunması” diye koymuştur. Bkz. *Yeni Türkiye’de İslamlik*, çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yay., Ankara, 1972, s.98; yine aynı şekilde Bülent Daver’in Türkiye Cumhuriyeti’nde Laiklik adlı monografisinde bu konuda 1946 sonrası yaşanan gelişmeler ilişkin şu saptamaya rastlanmaktaydı: “1946 yılından itibaren demokratik bir nizamla girme teşebbüsleri içerisinde Türkiye’nin din ve laiklikle ilgili hayatında 1937’ye kadar devam eden devreye nispetle yeni hadiseler müşahede edilmiştir.” Bülent Daver, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Laiklik*, AÜ SBF Yay., Ankara, 1955, s.54. Bu dönemde din derslerinin ilkokul müfredatına girmesi, imam-hatip okullarının açılması, ilahiyat fakültesinin kurulması ve türbelerin açılması gibi önemli gelişmeleri laikliğin yeniden yorumlanması açısından sayabiliriz. Bu gelişmeler için bkz. Daver, *a.g.e.*, s. 78-79, 135-137; Jaeschke, *a.g.e.*, s.76-79, 83-92, 98-103, 104-105.

⁷² CHP’nin 1947 yılındaki 7. Büyük Kurultayında tüzükte yapılan değişikliğin kabullü ve yapılan seçim sonucunda parti genel başkanvekilliğine Hilmi Uran seçilmiş ve 1950’ye kadar bu görevini sürdürmüştür. Bu konuda bkz. Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara., 1959, s.483-484; Giritlioğlu, *a.g.e.*, c.1, s.213-214.

⁷³ DP’yi de tatmin eden Şemsettin Günaltay hükümeti tarafından 1950 yılının başlarında çıkarılan ve Türkiye’yi 14 Mayıs 1950 seçimlerine götüren seçim kanunu için ayrıntılı ve

Sonuç

Türk siyasi hayatında askeri müdahalelerden önce (1923-1950 arası dönemde) muhalefet partileri (TPCF hariç) kurulurken, iktidar partisine güven vermek ihtiyacını duymuşlardır. Dönemin şartları ve TPCF'nin ve kurucularının akıbeti Serbest Fırka'yı kuranlar için bir ders niteliğindedir. Serbest Fırka'nın akıbeti ise Demokrat Parti kurucuları için örnek teşkil etmiştir. İktidar partisi ile kurulabilecek karşılıklı güven ilişkisi TPCF ve SCF'nin akıbetlerine uğramamasını bir garantisi gibidir.

1960'dan 1983'lere yaşanan üç askeri müdahaleden sonra demokrasiye geçiş süreçlerinde sivil siyasetçiler iktidar sahibi askeri yönetimlere bir güven verme ihtiyacını hissetmişlerdir.

Serbest Fırka kurulurken Atatürk ile fırka kurucuları arasında karşılıklı bir güven ilişkisi mevcuttu. Fakat daha sonra, Serbest Fırka'nın düzenlediği İzmir mitingi, arkasından mahalli seçimde yaşananlar bu güven ortamını ortadan kaldırmıştır. Atatürk tarafsızlığını bozunca Serbest Fırka lideri Fethi Bey'in önünde iki yol kalmıştı. Ya Atatürk ile doğrudan mücadele, ya da partisini feshetmek. Fethi Bey ise ikinci yolu seçerek, partisini feshetmişti. Demokrat Parti kurulduğunda ise CHP ve İnönü ile bir güven ilişkisi nispeten sağlanabilmişti. Fakat Demokrat Parti'nin gittikçe güçlenmesi ve 1946 seçimlerinde yaşananlar sonucu güven ortamı 1947'nin ortalarına kadar zayıflamıştır. İnönü'nün 12 Temmuz 1947 tarihli beyannamesiyle Demokrat Parti üst yönetimi ile güvene dayalı ilişki yeniden kurulacaktır. Bu ise Demokrat Parti içinde İnönü ve CHP'ye karşı taviz vermeyen sertlik yanlısı, parti içi muhalefetin oluşmasına yol açacaktır. Demokrat Parti içinde ortaya çıkan muhalefet parti üst yönetimini CHP ile bir tür muvazaa ilişkisi içinde olmakla suçlayacaktır. Nihayet DP içindeki parti içi muhalefet ya istifa, ya da ihraç kararlarıyla partiden uzaklaşmak zorunda kalacaklar ve kendi partileri olan Millet Partisi'ni kuracaklardır. Bundan sonra ise DP üst yönetimiyle CHP arasında kurulan güven ortamı ülkeyi 14 Mayıs 1950 seçimlerine salimen götürecektir.

Hem 1923-1950, hem de 1960-1983 yılları arasında muhalefet partilerinin kurulması ve gelişmesine ilişkin gözlemler iktidar sahipleri ile muhalefet arasındaki güven ilişkisinin, muhalefetin yaşaması için hayati önemde olduğunu göstermektedir. Demokrat Parti'nin 1946-1950 arası muhalefet çizgisi ve CHP ile olan ilişkileri bu gözlemi doğrulayan gelişmelerle doludur.

belgesel bir çalışma için bkz. Hasan Tarman, *Seçim Kanunu*, Desen Matbaası, Ankara, 1953.

KAYNAKLAR

- AĞAOĞLU, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 1994.
- AĞAOĞLU, Samet, *Babamın Arkadaşları*, 3. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1969.
- AĞAOĞLU, Samet, *Siyasi Günlük, Demokrat Parti’nin Kuruluşu*, Yay., Haz., Cemil Koçak, İletişim Yay., İstanbul 1992.
- ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yay., Ankara, 2004.
- AVŞAR, Abdulhamit, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yay., İstanbul 1998.
- BABAN, Cihat, *Politika Galerisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.
- BARUTÇU, Faik Ahmet, *Siyasi Hatıralar*, c. 2, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 2001.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, *Atatürk ve Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, 2. Baskı, AİTİA Yay., Ankara, 1981.
- BAYAR, Celal, *Başvekilim Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, Baha Matbaası, İstanbul 1969.
- BEDİİ FAİK, *Matbuat, Basın Derken... Medya*, C. I, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2001.
- BOZDAĞ, İsmet, *Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü-Bayar Çekişmeleri*, Kervan Yay., İstanbul 1972.
- CEMAL, Hasan; *Tank Sesiyle Uyanmak*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986
- DAVER, Bülent, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Laiklik*, AÜ SBF Yay., Ankara, 1955.
- DEMİRSOY, Murat, *II. Dünya Savaşı’nda Türkiye-Savaş ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.
- DOĞAN, Yalçın; *Dar Sokakta Siyaset 1980-1983*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985
- ERKİN, Feridun Cemal, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara 1968.
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, AÜ SBF Yay., Ankara, 1970.
- GİRİTLİOĞLU, Fahir, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii*, C. I, Ankara 1965.
- GÜÇLÜ, Muhammet, *Dr. Burhanettin Onat ve Hayatı (1894-1976)*, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Yay., Antalya 2004.

- GÜRKAN, Nilgün, *Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim Yay., İstanbul 1998.
- HAYTOĞLU, Ercan, “1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişte Bir İlk: Milli Kalkınma Partisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., c. 16, ss. 783-797.
- İNCE, Erdal, *Türk Siyasi Yaşamında Çiftçi Topraklandırma Kanunu*, Libra Yay., İstanbul, 2009.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yay. , Ankara 1987.
- İPEKÇİ, Abdi, *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, Cem Yay. , İstanbul, 1968.
- İPEKÇİ, Abdi, *Liderler Diyor ki*, Ant Yay., İstanbul, 1969.
- JAESCHKE, Gotthard, *Yeni Türkiye’de İslamlik*, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yay., Ankara, 1972.
- KARA, Nihal, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri”, *Yapıt*, İnönü Özel Sayısı, Sayı 8, Aralık 1984-Ocak 1985.
- KARPAT, Kemal, “Türkiye’de İletişimin Gelişmesinde Halkevlerinin Etkisi 1931-1951”, Yay. Haz. Güneş Ayas, *Kemal Karpas Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yay., İstanbul, 2009.
- KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.
- ÖZTÜRK, Kazım, *Cumhurbaşkanlarının T. Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları*, Ak Yay., İstanbul 1969.
- KENTLİ, Mustafa, “Mutlu bir Yıldönümü”, *Akis*, Sayı 269, 22 Eylül 1959.
- KILÇIK, Haluk, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, C. I, Demokratlar Klubü Yayını, Ankara 1991.
- KIRBY, Fay, *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, İmece Yay., Ankara, 1962.
- KOÇAK, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yay., İstanbul 2006.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, Yurt Yay., Ankara 1986.
- KORALTÜRK, Murat (Yay. Haz.), *Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları c.1 Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi*, İstanbul Bilgi Üni, Yay., İstanbul, 2007.
- KUTAY, Cemal, *Celal Bayar’ın Yazmadığı ve Yazmayacağı Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yay., İstanbul 1982,
- OKYAR-SEYİTDANLIOĞLU, Osman-Mehmet, (Yay. Haz.) *Fethi Okyar’ın Anıları-Atatürk Okyar ve Çok Partili Türkiye*, T. İşbankası Kültür Yay., İstanbul 1997.

- METE, Orhan (Haz.), *Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Parti'nin I. Büyük Kongresi: 7 Ocak 1947*, (Yayınevi Yok) İstanbul, 1947.
- SANDER, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, AÜ SBF Yay., Ankara, 1979.
- SARINAY, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994.
- SERTEL, Sabiha, *Roman Gibi 1919-1950*, Ant Yayınları, İstanbul 1968.
- SERTEL, Zekeriya, *Hatırladıklarım 1905-1950*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1968.
- SEVGİN, Nazmi, *Celal Bayar Diyor ki (1920-1950)*, İstanbul 1950.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, 2. Baskı, Yapı kredi Yay., İstanbul 2004.
- ŞAHİNGİRAY, Özel, (Derleyen) *Celal Bayar'ın Söylev Demeçleri 1946-1950*, Doğu Ltd Ortaklığı Matbaası, Ankara 1956..
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, (Baskı Yeri ve Tarihi yok).
- TARMAN, Hasan, *Seçim Kanunu*, Desen Matbaası, Ankara, 1953.
- TEKELİ-İLKİN, İlhan-Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Odtü İdari İlimler Fakültesi Yay., Ankara 1977.
- TEKELİ-İLKİN, İlhan-Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ İİF Yay., Ankara, 1977.
- TOKER, Metin, *Tek Parti'den Çok Parti'ye*, Milliyet Yay., İstanbul 1970.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul 1952.
- TUNCER, Erol, *1946 Seçimleri*, TESAV Yay., Ankara, 2008.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Yurt Yayınları, Ankara 1981.
- TURAN, İlhan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler (1944-1950)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2003.
- URAN, Hilmi, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959.
- ÜSTEL, Füsun, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931*, İletişim Yay., İstanbul, 1997.
- YETKİN, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yay., İstanbul 1982.

